

A romániai magyar nyelvjárások atlasza *sovány (föld) szó* térképlapjának elemzése

SEBESTYÉN ÁRPÁD A romániai magyar nyelvjárások atlaszának első kötetéről szóló ismertetésében a következőképpen fogalmaz: „Mindent összevetve A romániai magyar nyelvjárások atlaszának I. kötete kincsesbányája az érdekes és értékes nyelvi és nyelvjárési adatoknak.” (MNYj. 34: 213–8.). A következőkben arra vállalkozom, hogy e „kincsesbánya” egy térképlapját közelebbről is szemügyre vegyem, s a kiválasztott térképlap többszemponútú elemzésével újabb adalékokkal járuljak hozzá az erdélyi magyar nyelvjárások megismeréséhez.

Választásom a 14. térképlapra esett, melynek kérdése „Milyen az a föld, amely gyengén terem?”, s amely a *sovány (föld)* címszót viseli.

Mivel a térképlapon szereplő kérdés nem egy meghatározott tárgynak, esz-köznek a kifejezésére vonatkozik, hanem szinonim kifejezések felsorakoztatására ad lehetőséget, a továbbiakban a kérdésre adott válaszokat előfordulási gyakoriságuk sorrendjének megfelelően tárgyalom, kitérve a válaszként előforduló szavak mai köznyelvi jelentésére, etimológiájára, végül pedig az egyes válaszok eltérő realizációjának minőségi, mennyiségi és területi megoszlására.

1. *sovány*

A *sovány* szó szófaját tekintve az ÉrtSz. adatai szerint melléknév és ritkábban főnév. Elsődleges jelentése pedig „Olyan (ember, állat), akinek, amelynek a testén nincs elég hús és zsírréteg, s így csontjai erősen kidomborodnak, kiállnak, és testsúlya kisebb az átlagosnál.” A térképlapon említett jelentés az átvitt értelemben használt árnyalatok között fordul elő „kevés tápanyagot tartalmazó, trágyázatlan, terméketlen (föld, talaj)”. Ha azonban A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában vesszük szemügyre ezt a szót, akkor a szócikk adatai szerint a szó első előfordulásában ’silány, terméketlen (talaj)’ jelentésben szerepel. Vagyis az írásos forrásokban a szó abban a jelentésében jelenik meg először, amelyre az általam vizsgált térképlap szócikke is vonatkozik. Ezek után joggal merül fel a kérdés, hogy melyik jelentés lehetett az eredeti, s melyik az átvitt értelmű.

Feltehetőleg elsődlegesen emberre, élőlényre vonatkozott, ezt támasztja alá az a tény, hogy alapszava ősi örökség a finnugor korból (TESz.), márpedig eb-

ben a korszakban nem beszélhetünk földművelésről, csak a majdani letelepedés korától. A szó jelentése tehát először az emberre vonatkozhatott, s innen terjedhetett ki szemantikai mezője a talaj minőségének megjelölésére is, vagy metonimikus, vagy hasonlósági alapon.

A térképlap kérdésére válaszként szereplő lexémák közül leggyakrabban a *sovány* szó, illetve ennek alakváltozatai fordulnak elő. Első helyen válaszként 88 kutatóponton szerepel, míg második válaszként 5 településen fordul elő. A szónak, illetve alakváltozatainak előfordulási helyét a következő táblázatból olvashatjuk ki.

I. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>savány</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz. ¹	Magyaró (Aluniș)	G1
<i>savány</i>	mezőségi nyj. Kis-küküllő menti tsz.	Héderfája (Idrifaia)	L15
<i>saván</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Görgényüvegcsűr (Glajerie)	M1
<i>savány</i>	mezőségi nyj. Fekete-Körös völgyi tsz.	Köröstárkány (Tárcaia)	J2
<i>savány</i>	belső-mezőségi tsz.	Tancs (Tonciu)	L2
<i>savány</i>	mezőségi nyj. Kis-Küküllő menti tsz.	Gógánváralja (Gogan-Varolea)	L17
<i>savány</i>	északkeleti nyj. Nagykároly környéki tsz.	Körtvélyes (Curtuiușeni)	A2
<i>saván,</i> <i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Marossárpatak (Glodeni)	L4
<i>savány,</i> <i>gyenge,</i> <i>genge</i>	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Magyarlapád (Lopadea Nouă)	L14
<i>sovány</i>	belső-mezőségi tsz.	Mezőbodon (Papiu Ilarian)	L6
<i>sovány</i>	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Istvánháza (Iștihaza)	L13
<i>sován</i>	északkeleti nyj. máramarosi tsz.	Rónaszék (Costiui)	C1

¹ Azt, hogy a térképlapon szereplő települések mely nyelvjáráshoz, illetve azon belül mely tájszóláshoz tartoznak, MÁRTON GYULA–PÉNTÉK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN, A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai (Bukarest, 1977) Helységnévjegyzékéből gyűjtöttem ki. A térképlapon szereplő 136 település közül az említett helységnévjegyzékben négy település neve nem szerepelt ezek közül Magyarapust (E12), figyelembe véve a környezetében szereplő települések hovatartozását a kalotaszegi tájszóláshoz, Nyírest (F2) és Órdöngösfüzes (F6) földrajzi elhelyezkedésénél fogva a mezőségi nyelvjárás Kis-Szamos menti változatához soroltam, ugyanezen megfontolásból Biharsályit (D4) pedig a tiszai nyelvjárás bihari tájszólásához.

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
sován, gyenge, dzsenge	belső-mezőségi tsz.	Magyarszovát (Suatu)	L1
sovány	belső-mezőségi tsz.	Mezőbodon (Papiu Ilarian)	L6
sovány	nyjsziget hunyadi	Lozsád (Jeledint)	R2
sovány	szilágysági tsz.	Ipp (Ip)	E2
sovány	szilágysági tsz.	Völcsök (Ulciug)	B10
sovány	kalotaszegi tsz.	Gyerőmonostor (Minăstireni)	E11
sovány	mezőségi nyj. Aranyosszéki tsz.	Tordatúr (Tureni)	K2
sovány	mezőségi nyj. Aranyosszéki tsz.	Torockó (Rimitea)	K3
sovány	mezőségi nyj. Aranyos menti tsz.	Aranyosegerbegy (Viișora)	L5
sovány, gyenge	mezőségi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Baca (Bața)	F1
sovány, savány	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Marosbogát (Bogata)	L10
sován	háromszéki nyj. Miklósvárszéki tsz.	Bölon (Belin)	T15
sován	háromszéki nyj. Alsósepsi tsz.	Bikfalva (Bicfalău)	T19
sován	udvarhelyszéki nyj. havasalji tsz.	Székelyvarság (Virșag)	M7
sován	udvarhelyszéki nyj. keresztúri tsz.	Székelyzsombor (Jimbor)	T6
sován	felcsiki tsz.	Csíkjenőfalva (Ineu)	M8
sován	alcsiki tsz.	Csíklázárfalva (Lăzarești)	T1
sován	alcsiki tsz.	Csíkménaság (Armășeni)	N4
sován	csíkgyergyói nyj. kászoni tsz.	Kászonaltiz (Plăieșii)	U2
sován	nyjsziget	Csernakeresztúr (Cristur)	R1
sován, rossz	alcsiki tsz.	Csíkkozmás (Cosmeni)	U1
sovány	háromszéki nyj. Felsősepsi tsz.	Bükszád (Bicsad)	T9
sovány	háromszéki nyj. kézdi tsz.	Dálnok (Dalnic)	U5
sovány	nyjsziget	Datk (Dobca)	T13
sován	északkeleti nyj. szamosháti tsz.	Egri (Agris)	B1
sován	északkeleti nyj. Nagykároly környéki tsz.	Mezőfény (Foeni)	A1
sován	szilágysági tsz.	Bogdánd (Bogdand)	B9
sován	szilágysági tsz.	Diósád (Dioșod)	E4
sován	szilágysági tsz.	Dobra (Dobra)	B8
sován	kalotaszegi tsz.	Méra (Mera)	E13
sován	kalotaszegi tsz.	Zentelke (Zam)	E10

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>sován</i>	tiszai nyj. kissárréti tsz.	Tóti (Táuteu)	D1
<i>sován</i>	tiszai nyj. Sebes-Körös völgyi tsz.	Pósalaka (Poşalaka)	D3
<i>sován</i>	bihari tsz.	Siter (Şișterea)	D2
<i>sován</i>	déli nyj. bánsági tsz.	Majláthfalva (Mailat)	I2
<i>sován</i>	Fekete-Körös völgyi tsz.	Bélfenyér (Belfir)	D6
<i>sován</i>	mezőségi nyj. Kis-Szamos menti tsz.	Szék (Sic)	F10
<i>sován</i>	mezőségi nyj. Aranyosszéki tsz.	Harasztos (Călăraş)	L9
<i>sován</i>	mezőségi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Zselyk (Jeica)	F9
<i>sován</i>	udvarhelyszéki nyj. sóvidéki tsz.	Siklód (Şiclod)	M6
<i>sován</i>	gyergyói tsz.	Borszék (Borsec)	G2
<i>sován</i>	gyergyói tsz.	Gyergyóremete (Remetea)	M2
<i>sován</i>	hétfcs tsz.	Tatrag (Tărlungeni)	T20
<i>sován</i>	Barcaság nyjsziget	Apáca (Apaşa)	T14
<i>sován</i>	nyjsziget Nagy-Küküllő menti	Kóbor (Cobor)	T11
<i>sován,</i> <i>rossz</i>	északkeleti nyj. Nagykároly környéki	Gencs (Ghenci)	B3
<i>sován,</i> <i>rossz</i>	Kis-Küküllő menti nyjsziget	Halmágy (Hălmeag)	T12
<i>sován,</i> <i>sován</i>	udvarhelyszéki nyj. havasalji tsz.	Zetelaka (Zetea)	M13
<i>sován,</i> <i>sovány</i>	mezőségi nyj. Kis-Küküllő menti tsz.	Pipe (Pipea)	L18
<i>sovány</i>	északkeleti nyj. túrháti tsz.	Kőszegremete (Remetea Oasului)	B2
<i>sovány</i>	kalotaszegi tsz.	Magyarbikal (Bicalat)	E9
<i>sovány</i>	tiszai nyj. bihari tsz.	Biharsályi	D4
<i>sovány</i>	Arad vidéki tsz.	Ágya (Adea)	J1
<i>sovány</i>	déli nyj. Arad vidéki tsz.	Dezsőháza (Satu-Mic)	J3
<i>sovány</i>	déli nyj. bánsági tsz.	Keresztes (Cruceni)	O1
<i>sovány</i>	bánsági tsz.	Végvár (Tormac)	O2
<i>sovány</i>	kalotaszegi tsz.	Magyarkapus (Capusu Mare)	E12
<i>sovány</i>	mezőségi nyj. Kis-Szamos menti tsz.	Nyíres (Nires)	F2
<i>sovány</i>	mezőségi nyj. Kis-Szamos menti tsz.	Felsőtők (Tiocu de Sus)	E6
<i>sovány</i>	mezőségi nyj. Domokos vidéki tsz.	Domokos (Dămăcuşeni)	C3
<i>sovány</i>	mezőségi nyj. Nagy-Küküllő menti tsz.	Sárpatok (Glodeni)	T3
<i>sovány</i>	nyjsziget barcasági	Kizba (Crizbav)	T17

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>sovány</i> , <i>vafőd</i>	mezősegi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Tacs (Tonciu)	F7
<i>sovány</i> , <i>gyēnge</i>	szilágysági tsz.	Kárásztelek (Carastelec)	E1
<i>sováⁿ</i>	szilágysági tsz.	Perecsen (Periceiu)	E3
<i>sováⁿ</i>	szilágysági tsz.	Petenye (Petenia)	E5
<i>sováⁿ</i>	mezősegi nyj. Nyárádmenti tsz.	Bede (Bedeni)	L12
<i>sováⁿ</i>	mezősegi nyj. Nyárádmenti tsz.	Jobbágytelke (Sîmbriaș)	M4
<i>sováⁿ</i>	mezősegi nyj. Nyárádmenti tsz.	Nyárádszentmárton (Mitresti)	L8
<i>sováⁿ</i>	háromszéki nyj. Felsősepsi tsz.	Sepsikőrőspatak (Valea Crisului)	T16
<i>sováⁿ</i>	udvarhelyszéki nyj. keresztúri tsz.	Farkaslaka (Lupeni)	M12
<i>sováⁿ</i>	udvarhelyszéki nyj. keresztúri tsz.	Fiatfalva (Filiás)	M16
<i>sováⁿ</i>	udvarhelyszéki nyj. homoródi tsz.	Petek (Petcu)	T4
<i>sováⁿ</i>	gyergyói tsz.	Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)	M3
<i>sováⁿ</i> , <i>sovány</i>	mezősegi nyj. Nagy-Küküllő menti tsz.	Alsórákos (Racosu de Jos)	T7
<i>soány</i> , <i>sovány</i>	háromszéki nyj. orbai tsz.	Zágon (Zagun)	U7

A *sovány* szó nemcsak leggyakrabban fordul elő válaszként a térképlapon szereplő kérdésre, hanem a legnagyobb alaki változatosságot is mutatja (*sovány*, *sovány*, *savány*, *savány*, *saván*, *savány*, *savány*, *savány*, *soány*, *sovány*, *sován*, *sovány*, *sován*, *sovány*, *sován*, *sován*, *sován*, *sováⁿ*, *sováⁿ*). A köznyelvi *sovány* alak mellett tehát még 19 alakváltozatban realizálódik a vizsgált területen. Az eltérések a különböző realizációkban egyrészt a szó első magánhangzó-jában, másrészt a második magánhangzóban, harmadrészt az utolsó mássalhangzóban, s egyetlen esetben a két magánhangzó közötti mássalhangzó hiányában figyelhetők meg.

A szó első magánhangzója a nyelvterület legnagyobb részén *o*. Ettől a 136 kutatópont közül az első előfordulásokat figyelembe véve csak 12 kutatópont adatai mutatnak eltéréseket, s a második előfordulásokat is beszámítva ez a szám csak eggyel nő.

Az *o* nyiltabb variánsában (*o*) realizálódik három településen, melyek közül kettő a mezősegi nyelvjáráshoz tartozik (L6, L13), egy település pedig nyelvjárásziget (R2).

A másik 10 kutatóponton a köznyelvi *o* helyén *a* fonéma van, melyek közül egy kutatópontot kivéve (A2) valamennyi a viszonylag nagy kiterjedésű és számos tájszólást mutató mezőségi nyelvjáráshoz tartozik. A mezőségi nyelvjárásra jellemző különböző helyzetekben jelentkező *a*-zás MURÁDIN által tipizált változatai közül a *sovány* szó *o*-jának *a*-ként való realizációja a lehetséges nyolc típusból a hatodikat képviseli, vagyis a többtagú szavak hangsúlyos szótagjában jelentkezőt (NyIrK. 33: 25).

A MURÁDIN által felsorakoztatott adatokat szemügyre véve megállapítható, hogy a hangsúlyos helyzetben jelentkező *a*-zás megterheltségi foka viszonylag alacsony, s ezt mutatja a *sovány* szó példája is, hisz a 88 kutatópont adatai közül, ahol a térképlap kérdésére a *sovány* vagy valamely alakváltozata a válasz, csupán 10 településen fordul elő az *a*-s változat. Ennek az alacsony megterheltségi foknak az oka az *a*-zás jelenségének a kialakulásában kereshető, BENKŐ szerint ugyanis „a hangsúlyos *o*-k *a*-vá válása viszonylag fiatal fejlődmény, bár ma már az *a*-zó déli–dél-keleti részeire mindenütt jellemző” (Nyjtört. 90).

Az *a* hang kiejtésében is eltéréseket mutat, s míg a mezőségi nyelvjárás legnyugatibb (J2), illetve keleti részén (G1, M1, L15) zártabb formájában (*ǎ*) realizálódik, addig középső részén (L2, L4, L14, L17) kiejtése megegyezik a köznyelviével.

A szó második magánhangzója a realizáció szempontjából nagyobb változottságot mutat. Az *á* fonéma az első előfordulásokban három kutatópont (F4, L2, L6) adatai szerint valósul meg illabiális *ǎ*-ként a mezőségi nyelvjárás valamely tájszólásában, második előfordulásában pedig egy településen szintén a mezőségi nyelvjáráshoz tartozó Marosbogáton figyelhető meg az *á* hang ilyen kiejtésben.

A *sovány* szó *á* hangja 16 kutatópont adataiban jelentkezik félhosszú illabiális *ǎ*-ként, kizárólag a szó első előfordulásában, jellemzően a mezőségi nyelvjárás tájszólásaiban, de emellett az északi nyelvjáráshoz tartozó négy településen (A2, A3, B4, C1) is ebben a formában fordul elő.

A szó *á* hangja a lejegyzett adatok szerint zárt *ǎ*-ban realizálódik 13 településen a nyelvterület délkeleti részén egy nyelvjárásszigetet (R1) kivéve.

Az *á* hang nazooralis változatban fordul elő (*ǎ*) négy mezőségi nyelvjáráshoz tartozó település adataiban (L8, L12, M4, T7), ezen kívül a szilágysági tájszólás, valamint a keresztúri tájszólás 2-2 településén és a felsősepsi valamint a gyergyói tájszólás 1-1 településén. Ez a nazooralis színezetű *ǎ* hang a fenti 10 településen kívül még Sepsikőrösön adathozható, de itt az *á* hang zártabb realizációja kapja ezt a nazális színezetet: *ǎ*. A nazalitás mindenütt együtt jár a szóvégi *ny* depalatalizációjával és redukciójával: nyilván annak következménye.

A szó két magánhangzó közötti *v* hangja kiesik a háromszéki nyelvjárás orbai tájszólásához tartozó Zágon településen, de meg kell jegyezni, hogy ezen a településen második adatként megjelenik a *v*-s változat is.

A szó utolsó *ny* mássalhangzója két változatban valósul meg. Egyik megjelenésében csupán depalatalizálódik, a másikban pedig ez a depalatalizált mássalhangzó még rövidül is az ejtés során. Ez utóbbi jelenség azonban csak kizárólag olyan *á* hang után fordul elő, amely nazoorális változatban realizálódik, tehát itt a megrövidült *n* hang nazális jellegét az előtte álló magánhangzó hordozza.

Az *ny* : *n* (palatális : depalatális) szembenállás esetében nem mutatható ki területi elhatárolódás, a nyelvterület egészen együttesen van jelen mindkét változat. S bár az összes adatot figyelembe véve az *n*-es változat mutatja a nagyobb gyakoriságot, mégis azt mondhatjuk, hogy ez az arány csak a szóvégi helyzetet tükrözi, ami viszont nem jelenti azt, hogy a szó toldalékos formájában ne az *ny*-es változat fordulna elő esetleg gyakrabban.

Végigvizsgálva a szóalak köznyelvi kiejtéstől eltérő hangzóit, megállapíthatjuk, hogy bár az egyes hangok realizációja mutat bizonyos területi egységet, de a teljes szóalakot tekintve nincs egységes kép a nyelvterületen.

2. gyenge

A térképlapon szereplő kérdésre adott válaszok közül az összes adatot figyelembe véve a második leggyakrabban szereplő válasz a *gyenge*. Ennek oka feltehetőleg abban van, hogy ez a szó a térképlap kérdésében is szerepel, tehát mintegy sugalmazza a lehetséges választ. Ezt igazolja az is, hogy a *gyenge* második válaszként a kérdésre mindig egy másik lexéma mellett fordul elő, nem pedig saját alakváltozataként. S ezt támogatja az is, hogy sem a TESz., sem az ÉrtSz. adatai nem vonatkoztatják jelentését a föld minőségének meghatározására.

A *gyenge* szó, illetve alakváltozatai (*genge*, *gyënge*, *gyenge*, *gyenge*, *dzsenge*, *gyënge*) a térképlap kérdésére válaszként első helyen 13 kutatóponton szerepelnek, második helyen 6 településen, melyek közül 5 esetben a *sovány* szó vagy valamelyik alakváltozata mellett, egy esetben pedig a *silány* egyik alakváltozata mellett. Harmadik válaszként is megjelenik két településen, de csak ott, ahol már második helyen szerepelt ennek a szónak egy másik realizációja, tehát itt csak arról van szó, hogy a második helyen válaszként előfordul *gyenge* szónak egy újabb alakváltozata realizálódik harmadik lehetséges válaszként.

II. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>genge</i>	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Miriszló (Mirislău)	K4
<i>gyënge</i>	déli csángó tsz.	Bogdánfalva (Valea Seaca)	N1
<i>gyenge</i>	belső-mezőségi tsz.	Keszű (Chesău)	F13
<i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Kis-Szamos menti tsz.	Kérő (Băita)	F5

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>gyenge,</i> <i>rossz</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Szabéd (Voiniceni)	L3
<i>gyenge</i>	északkeleti nyj. szamosháti tsz.	Misztótfalu (Tăuții Magheruș)	B5
<i>gyenge</i>	máramarosi tsz.	Aknasugatag (Ocna- Șugatag)	C2
<i>gyenge</i>		Ördögösfüzes (Fizesu Gherlii)	F6
<i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Borsavölgyi tsz.	Kide (Chidea)	E7
<i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Kis-Küküllő menti tsz.	Kibéd (Chibed)	M5
<i>gyenge,</i> <i>rossz</i>	mezőségi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Magyardécse (Cireșoia)	F3
<i>gyöngé</i>	tiszai és déli keverék nyj. bánsági tsz.	Szapáryfalva (Țipari)	P1
<i>gyöngé</i>	udvarhelyszéki nyj. Keresztúri tsz.	Bözöd (Bezid)	9
<i>saván,</i> <i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Marossárpatak (Glodeni)	L4
<i>savány,</i> <i>gyenge,</i> <i>genge</i>	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Magyarlapád (Lopadea Nouă)	L14
<i>sován,</i> <i>gyenge,</i> <i>dzsenge</i>	belső-mezőségi tsz.	Magyarszovát (Suatu)	L1
<i>sovány,</i> <i>gyenge</i>	mezőségi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Baca (Bața)	F1
<i>sovány,</i> <i>gyenge</i>	szilágysági tsz.	Kárásztelek (Carastelec)	E1
<i>sivány,</i> <i>gyenge</i>	belső-mezőségi tsz.	Köbölkút (Fintfînița)	F8(2)

Hangtani szempontból a köznyelvi kiejtésnek megfelelő *gyenge* alakváltozatban él hét kutatóponton, melyek közül hat településen az első válasz ez a szó, míg egyszer második válaszként jelenik meg a szó köznyelvi kiejtési formájában.

A köznyelvitől való eltérés egyrészt az első mássalhangzó, másrészt az első, illetve második magánhangzó realizációjában figyelhető meg.

Az első mássalhangzó esetében egy *g~gy~dzs* váltakozás mutatható ki, bár ennek aránya nem számottevő. A mai köznyelvi kiejtésben a *gy-s* változat a norma, de a TESz. megállapítása szerint a *g-s* változatú ejtés lehetett az elsődleges, vagyis ennek a régiebb, ősi formának a megőrzése figyelhető meg a mező-

ségi nyelvjárás Közép-Maros menti tájszólásának két településén, s nem pedig a *gy* hang depalatalizálódásáról van szó.

A *gyenge* szó *gy*-je egyetlen adatban fordul elő *dzs*-ként, s ez az adat is csak a harmadik lehetséges válaszok közt szerepel, tehát nem adhat képet a *gy* : *dzs* szembenállás viszonyáról az egész nyelvterületet illetően. Ráadásul ez az adat a belső mezőségi tájszóláshoz tartozó Magyarorszáton fordul elő, mely területre nem jellemző a *gy*-nek *dzs*-ként való realizációja, ez ugyanis az erdélyi magyar nyelvjárások közül a déli csángó nyelvjárás sajátos jelensége (KÁLMÁN, Nyj. 43).

A szó első magánhangzója egyrészt zártabb *e*-ként jelenik meg két településen (F13, L4), másrészt középső nyelvállású zárt *ë*-ként, szintén két település adataiban (N1, E1), valamint *ö* fonémaként szintén két településen (P1, M9). Az egyik *ö*-ző forma a tiszai és déli keverék nyelvjárás bánági tájszólásához tartozó Szapáryfalván figyelhető meg, míg a másik az udvarhelyszéki nyelvjárás keresztúri tájszólásához tartozó Bözöd településen.

Második magánhangzója zártabb és nyíltabb formában is előfordul, s míg a zártabb kizárólag a mezőségi nyelvjáráshoz tartozó településeken adathozható, addig a nyíltabb változata a déli csángó tájszólás Bogdánfalva településén fordul elő.

3. *rossz*

A harmadik leggyakoribb válasz a kérdésre a *rossz* mint jelző, melynek mai jelentései közül az ÉrtSz. *rossz* címszavának III. pontjában feltüntetett meghatározás áll a legközelebb, vagyis „A maga nemében v. vmely szempontból kifogásolható, tökéletlen, értéktelen”, hiszen ez a tökéletlenség, kifogásolhatóság, értéktelenség jellemezheti a gyengén termő talajt is. Helyénvalóságát a TESz. adatai is alátámasztják, eredeti jelentése 'gyenge, sovány, fáradt' lehetett, s ebből a jelentéséből fejlődött 'silány, értéktelen, ócska' jelentésűvé.

A *rossz* szó 15 kutatóponton fordul elő első, míg 5 településen második válasszként (III. táblázat). Kiejtését tekintve pedig 3 települést kivéve (L3, L7, L19), ahol magánhangzója nyíltabb formában realizálódik (*o*), a köznyelviével megegyező.

Területi megoszlását tekintve a szó előfordulása megoszlik az egész vizsgált területen.

III. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>rossz</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Mezőpanit (Pănet)	L7
<i>rossz</i>	mezőségi nyj. Nagy-Küküllő menti tsz.	Péterfalva (Petenia)	L19
<i>rossz</i>	kalotaszegi tsz.	Középlak (Cuzăplac)	E8
<i>rossz</i>	tiszai nyj. bihari tsz.	Nagyszalonta (Salonta)	D5
<i>rossz</i>	mezőségi nyj. Kis-Szamosmenti tsz.	Györgyfalva (Gheorgheni)	K1
<i>rossz</i>	belső-mezőségi tsz.	Mezőveresegyháza (Strugureni)	F8
<i>rossz</i>	mezőségi nyj. Nyárádmenti tsz.	Nyárádkarácsonyfalva (Crăciunești)	L11
<i>rossz</i>	mezőségi nyj. Nagy-Küküllő menti tsz.	Bun (Boiu)	M15
<i>rossz</i>	háromszéki nyj. kézdi tsz.	Kézdialmás (Mereni)	U4
<i>rossz</i>	háromszéki nyj. Szentlélek környéki tsz.	Kézdikővár (Petriceni)	U3
<i>rossz</i>	háromszéki nyj. orbai tsz.	Gelence (Ghelinta)	U6
<i>rossz</i>	felcsíki tsz.	Csíkvacsárcsi (Văcărești)	M11
<i>rossz</i>	alcsíki tsz.	Zsögöd (Jigodinu)	M17
<i>rossz,</i> <i>silány</i>	belső-mezőségi tsz.	Feketelak (Lacu)	F11
<i>rossz,</i> <i>tèrméktelen</i>	udvarhelyszéki nyj. Keresztúri tsz.	Dobó (Dobeni)	M14
<i>gyenge,</i> <i>rossz</i>	mezőségi nyj. Felső-Maros menti tsz.	Szabéd (Voiniceni)	L3
<i>gyenge,</i> <i>rossz</i>	mezőségi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Magyardécse (Cireșoia)	F3
<i>sován,</i> <i>rossz</i>	alcsíki tsz.	Csíkkozmás (Cosmeni)	U1
<i>sován,</i> <i>rossz</i>	északkeleti nyj. Nagykároly környéki	Gencs (Ghenci)	B3
<i>sován,</i> <i>rossz</i>	Kis-Küküllő menti nyjsziget	Halmágy (Hălmeag)	T12

4. szegény

Annak oka, hogy a *szegény* szó, illetve alakváltozatai (*szeginy*, *szégén*, *szegény*, *szegény*, *szegén*, *szégény*) is válaszként fordulnak elő a térképlap kérdésére, kevésbé a szó mai, mint inkább történeti jelentéseiben keresendő. Mivel a mai melléknévi jelentések közül csupán az átvitt értelmű „A maga nemében hiányos, szegényes (lelki v. szellemi jelenség).” meghatározás föld minőségére

való vonatkoztatása lehetne elképzelhető, addig a TESz. adatai közül egy, mely az 1533-as Murmelius-féle magyar-latin szójegyzékben található, pontosan azt a jelentést hodozza, vagyis 'silány <minőségű>', amelyre a térképlap kérdése is vonatkozik.

A *szegény* szó hat kutatóponton adatolható, melyek közül egy településen kétféle módon is realizálódik.

IV. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>szégén</i>	háromszéki nyj. Hídvég-erődsi tsz.	Árapatak (Araci)	T18
<i>szégén</i>	székely csángó tsz.	Pusztina (Pustiana)	N2
<i>szegény</i>	mezőségi nyj. Kis-Küküllő menti tsz.	Magyarsáros (Delenii)	L16
<i>szeginy</i>	mezőségi nyj. Közép-Maros menti tsz.	Kapud (Capud)	K5
<i>szegéiny</i> , <i>szegéjn</i>	nyjsziget Nagy-küküllő menti	Nagymoha (Grinari)	T5
<i>szégény</i>	nyjsziget Szeben megyei	Oltszakadát (Săcădate)	S1

Amint az a táblázat adataiból is jól kitűnik, a szó egyetlen egyszer sem jelenik meg köznyelvi alakjában. Nyílt szótagú *e* fonémája a mezőségi nyelvjáráshoz tartozó két kutatóponton, valamint a Nagy-Küküllő menti nyelvjárássziget Nagymoha településén köznyelvi *e* fonémaként realizálódik, míg a többi előfordulásában középső nyelvválású zárt *ĕ*-ként. A szó második magánhangzója változatos képet mutat: három kutatóponton (N2, T18, S1) adataiban a köznyelvi *é* található, míg a mezőségi nyelvjáráshoz tartozó két település közül az egyik (L16) egy középső nyelvválású zárt *ĕ* fonéma magasabb nyelvválású változata jelenik meg *ĕ*, a másikon (K5) pedig felső nyelvválású *i* fonéma — nyilván az *é* zártabbá válásával kialakult *i* rövidült változata. A szóvégi palatalizált–depalatalizált szembenállás itt is jelentkezik, s itt is kimutatható egy bizonyos területi megoszlás, mégpedig az, hogy a nyelvjárás keleti részéhez tartozó két településen a depalatalizált változat jellemző. Tőle nyugatabbra egy településen (T5) mindkét változat megtalálható, ami egyrészt annak is következménye, hogy a település nyelvjárássziget, tőle pedig nyugatra a mezőségi nyelvjárással egyvonásban az *ny*-es változat él a kiejtésben.

5. *silány*

A szó jelentései közül a TESz. adatai szerint elsődleges jelentése feltehetőleg a főnévi értékű 'terméketlen, hasznavehetetlen föld' lehetett melléknévi jelentései, így többek között 'terméketlen <föld>' is jelentésbővüléssel keletkezett.

A *silány* szó öt kutatóponton fordul elő, négyszer elsődleges válaszként a vizsgált nyelvterületen, egyszer pedig a *rossz* mellett második válaszként (V. táblázat). Realizációja egyszer megegyezik a köznyelviével, kétszer a második magánhangzója zártabb formában (*ǎ*); ugyancsak kétszer pedig félhosszú illabiális *ǎ*-ként valósul meg. Egy kutatóponton pedig nemcsak magánhangzó realizációjában tér el a köznyelvitől, hanem a két magánhangzó közötti mássalhangzó minőségében is: *sivány*. Ennek okát elsősorban a szó eredetében kell keresnünk. A TESz. adatai szerint valószínűleg a *sí* igéből keletkezett egy *-ány* névszóképzővel. A képzett szóalakban így tehát egy hiátus keletkezik, melynek kitöltése elképzelhető mind *v* mind pedig *l* hiátustöltővel. S bár az *l*-es és *v*-s alakváltozatok kapcsolata nincs teljesen tisztázva, a legvalószínűbb magyarázatnak a TESz. is a hiátus kétféle mássalhangzóval történő kitöltését tartja elképzelhetőnek.

V. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>silány</i>	gyimesi csángó	Gyimesbükk (Ghimes-Făget)	N3
<i>silány, kurálatlan</i>	udvarhelyszéki nyj. homoródi tsz.	Lövete (Lueta)	M18
<i>silány</i>	háromszéki nyj. Erdővidéki tsz.	Szárabajta (Aita Seaca)	T10
<i>sivány, gyenge</i>	belső-mezőségi tsz.	Köbölkút (Fintînița)	F8(2)
<i>rossz, silány</i>	belső-mezőségi tsz.	Feketelak (Lacu)	F11

6. hitvány

A térképlap kérdésére válaszként három településen adatolható a *hitvány* szó valamely alakváltozata (*hitvány, hitván, hitvân*), melynek mai rossz (minőségű), csekély értékű (ÉrtSz.) jelentése vonatkozatható a föld minőségének kifejezésére is. Jelentése a történeti források tükrében először 'sovány, gyenge' lehetett, majd ez bővült tovább 'silány, nyomorúságos', végül pedig 'csekély értékű' jelentésűvé.

Hangtani eltérések a szó második magánhangzójában, illetve a szó utolsó mássalhangzójában mutathatók ki. Míg a vizsgált terület északkeleti nyelvjárás-hoz tartozó részén jelentkező egy adatban a köznyelvi *á* hang illabiális *ǎ*-ként realizálódik, addig ugyanez a hang a homoródi tájszólásban a köznyelvinél zártabb formában (*ǎ*) a székely csángó tájszólásban pedig illabiális félhosszú, de szintén magasabb nyelvállású változatban valósul meg (*ǎ*).

Az *ny : n* (palatális : depalatális) szembenállás területi megoszlást is mutat, míg a vizsgált terület nyugati részén az *ny*-es változat fordul elő, addig a

nyelvtérület keleti részén a depalatalizálódott *n*-es változat jelenik meg (VI. táblázat).

VI. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>hitvány</i>	északkeleti nyj. szamosháti tsz.	Sárosmagyarberkesz (Berchez)	B7
<i>hitván</i>	udvarhelyszéki nyj. homoródi tsz.	Erdőfüle (Filia)	T8
<i>hitván</i>	székely csángó tsz.	Diószeg (Tuta)	U8

7. kurálatlan

A *kurálatlan* szó két kutatóponton adatható, egyik esetben elsődleges válaszként, második esetben pedig a *silány* szó egy alakváltozata mellett fordul elő második válaszként (VII. táblázat).

Mindkét adat a nyelvtérület keleti részén az udvarhelyszéki nyelvjárás tájszólásaihoz tartozik. A szó a *kúrál* latin eredetű *curare* 'gondoskodik, ápol, gyógyít' jelentésű ige fosztóképzős származéka. A föld minőségére való vonatkoztatását úgy lehetne levezetni, hogy az a föld, amelyet nem ápolnak, nem gondoznak, nem művelnek, nem kúrálnak, az *kurálatlan*, s az ilyen föld nagy valószínűséggel gyengén is terem.

VII. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>kurálatlan</i>	udvarhelyszéki nyj. Keresztúti tsz.	Énlaka (Inlăceni)	M10
<i>silány, kurálatlan</i>	udvarhelyszéki nyj. homoródi tsz.	Lövete (Lueta)	M18

8. székes, *suhāi*, *saján*, *tàkhely*

E négy lexéma közös sajátossága, hogy mindegyik csak egyetlen kutatóponton regisztrálható (VIII. táblázat), s ott is csak egyetlen válaszként szerepel. De míg a *székes* szó a *szikes* egy sajátos realizációja, tehát van köznyelvi megfelelője, mind alakját, mind jelentését tekintve, addig a *suhāi*, *saján*, *tàkhely* szavak nem részei a mai magyar köznyelvnek. E három szó közül a *suhāi* szó eredetével, jelentésével kapcsolatban nem találtam semmiféle adatot.

A *saján* szóra sem találtam semmiféle adatot, de elképzelhetőnek tartanék egy olyan felfogást, miszerint a szó esetleg a *sovány* szó alakváltozata, amely számos hangtani módosuláson ment keresztül: *ny* > *n* depalatalizáció, *o* > *a* nyíltabbá-válás, a *v* hang kiesése, a hiátustöltés *j*-vel (*sovány* > *sován* > *saván* > *saán* > *saján*). Ennek a többszörös hangtani módosulásnak a valószínűsége azonban igen kicsi már csak azért is, mert a térképlapra vetítve a szót megállá-

pítható, hogy a szó közvetlen közelében a fent említett hangtani módosulások egyike sem tapasztalható.

A *tákhely* tulajdonképpen egy összetett szó, mely *ták* előtagjának jelentésével kapcsolatban egy adatot találtam Szinnyei József Magyar tájszótárában, ahol címszóként a *Ták-szer* fordul elő 'hitvány, hasznavehetetlen portéka' (Háromszék m.) jelentésben, ebből az összetételből kikövetkeztethető, hogy a *ták* jelentése 'hitvány, hasznavehetetlen'. A Szabófalván előforduló szó tehát ennek megfelelően 'hitvány, hasznavehetetlen hely'. Mivel e három szó olyan szókészleti elem, amely nem található meg az irodalmi nyelvben, ezért e három szót valódi vagy tulajdonképpeni tájszónak tekinthetjük

VIII. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>székes</i>	alföldi nyj. Arad vidéki tsz.	Kisiratos (Dorobanți)	I1
<i>saján</i>	északkeleti nyj. szamosháti tsz.	Koltó (Coltău)	B6
<i>suhál</i>	udvarhelyszéki nyj. homoródi tsz	Kéno (Chinoșu)	T2
<i>tákhely</i>	északi csángó tsz.	Szabófalva (Săboani)	H1

9. *tèrméktelen, vatföd*

E két szó közös sajátága, hogy egyrészt csak köznyelvi formájuktól eltérő változatban szerepelnek a térképlapon, másrészt mindkét lexéma csak második helyen szerepel a lehetséges válaszok között (IX. táblázat).

IX. táblázat

Szó	Nyelvjárás	Település	Kód
<i>rossz, tèrméktelen</i>	udvarhelyszéki nyj. Keresztúri tsz.	Dobó (Dobeni)	M14
<i>sovány, vatföd</i>	mezősegi nyj. Nagy-Szamos menti tsz.	Tacs (Tonciu)	F7

A *tèrméktelen* szó a *terem* ige egyik származékának a *termék*-nek továbbképzett alakja, melynek jelentése 'nem termő v. keveset termő <föld, növény>' (ÉrtSz.). A köznyelvi kiejtéstől abban különbözik, hogy a szó teljes tövéhez járul a fosztóképző, nem pedig hangzóhiányos változatához, mint ahogy azt a mai köznyelvi kiejtésnek megfelelően várnánk.

A *vatföd* egy jelzős szóösszetétel, melynek előtagja *vad*, utótagja pedig *föld*. A *vad* szó magában hordozza a 'nem gondozott' jelentést is, melynek következménye ha földre vonatkoztatjuk az, hogy az a föld nem vagy csak gyengén fog teremni. A szó kiejtése az *l* pótlónyúlásos kiesése miatt mutat eltérést a köznyelvi normától.

10. Miután sorra vettem a „Milyen az a föld, amely gyengén terem?” kérdésre adott lexémákat gyakoriságuk sorrendjében, kitérve jelentéstani, etimológiai és hangalaktani jellemzőikre, szeretnék utalni az előforduló lexémák szóföldrajzi megoszlására.

A déli nyelvjárás bánásági tájszólásában, a mezőségi nyelvjárás Fekete-Körös völgyi és Aranyosszéki tájszólásában, valamint az udvarhelyszéki nyelvjárás gyergyói tájszólásában csak a *sovány* szó, illetve ennek alakváltozatai fordulnak elő. Egységes képet mutat még a szilágysági tájszólás, ahol a *sovány* szó és alakváltozatai mellett, csak egyetlen településen Kárásztelken fordul elő válaszként a *sovány* mellett a *gyenge* szó egy alakváltozata (*gyēnge*). Az alföldi nyelvjárás Arad vidéki tájszólásában található válaszként a kérdésre a *székes* (< *szikes*) szó, mely a térképlapon csak egyetlenegyszer szerepel. A térképlap kérdésére egyszer fordulnak elő a következő szavak is: *saján*, a *suháj*, a *tèrméktelen*, a *vafőd*, a *tàkhely*. Az első szó az északkeleti nyelvjárás Koltó településén jelentkezik, a második az udvarhelyszéki nyelvjárás homoródi tájszólásában, a harmadik a keresztyúri tájszólás Dobó településén fordul elő, de csak a *rossz* mellett második válaszként. A *vafőd* szintén nem egyetlen válaszként jelentkezik, hanem csak a *sovány* mellett alternatívaként a mezőségi nyelvjárás Nagy-Szamos menti tájszólásának Tacs településén. A *tàkhely* pedig egyedül az északi csángó tájszóláshoz tartozó Szabófalván adatolható.

A *kurálatlan* is mindössze két településen jelentkezik válaszként, s mindkét település az udvarhelyszéki nyelvjáráshoz tartozik. A keresztyúri tájszóláshoz tartozó Énlaka településén csak ez a szó fordul elő válaszként, míg a homoródi tájszóláshoz tartozó Lövéte településén ez a *silány* szó mellett fordul elő válaszként.

A *silány*, illetve alakváltozatai válaszként egymástól viszonylag távol eső településeken: egyszer a mezőségi nyelvjárás belső-mezőségi tájszólásának Feketelak településén a *rossz* mellett, másodszer az udvarhelyszéki nyelvjárás erdővidéki tájszólásának Szárazajta településén, harmadszor ugyanennek a nyelvjárásnak homoródi tájszólásában, Lövéte településén, s negyedszer a gyimesi csángó tájszóláshoz tartozó Gyimesbükk településén található meg.

A *hitvány* illetve alakváltozatainak előfordulása hasonló képet mutat a *silány* szóéhoz, ez mindössze háromszor fordul elő, egyszer az északkeleti nyelvjárás szamosháti tájszólásához tartozó Sárosmagyarberkesz településén, másodszer az udvarhelyszéki nyelvjárás homoródi tájszólásának Erdőfüle településén, harmadszor pedig a székelycsángó tájszóláshoz tartozó Diószeg településén.

A *szegény*, illetve alakváltozatai hat településen regisztrálhatók válaszként, melyek közül kettő nyelvjárásziget: Oltszakadát és Nagymoha. A fennmaradó négy település közül kettő a mezőségi nyelvjárás egy-egy tájszólásához tartozik: Kapud a Közép-Maros mentihez, Magyarsáros a Kis-Küküllő mentihez, egy te-

lepülés, Árpatak a háromszéki nyelvjárás hídvég-erőrdi tájszólásához, egy pedig, Pusztina, a székelycsángó tájszóláshoz.

A *sovány*, a *gyenge*, valamint a *rossz* szavak előfordulását vizsgálva Erdély nyugati részén a három változat közül a *sovány* fordul elő leggyakrabban, míg a másik kettő csupán elvétve, egy-egy településen. Erdély középső részén a mezőségi nyelvjárás tájszólásaiban szintén a *sovány* változat fordul elő a legtöbb kutatóponton, de itt a *gyenge*, illetve *rossz* szavak előfordulása gyakoribb. Erdély keleti nyelvjárásaiban a vizsgált három változat közül csak a *sovány* és a *rossz* fordulnak elő egy települést, a déli csángó nyelvjáráshoz tartozó Bogdánfalvát kivéve, ahol a *gyenge* egyik alakváltozata (*gyēnge*) válasz a kérdésre

A nyelvjárászigeteken az előbb említett két települést kivéve, ahol a *szegény* szó, illetve alakváltozatai találhatók, a *sovány*, illetve alakváltozatai a jellemzőek.

A táblázatok, valamint a térképlap adatait értékelve megállapítható, hogy a „Milyen az a föld, amely gyengén terem?” kérdésre adott válaszok között a *sovány* szó, illetve alakváltozatai fordulnak elő az erdélyi magyar nyelvjárásokban a leggyakrabban. Ez a megállapítás pedig mindenképpen további kutatásokra ösztönözheti az embert, mégpedig annak a megvizsgálására, hogy vajon ezeken a kutatópontokon milyen szót, szavakat használnak a *sovány* mellett a soványságnak mint emberi tulajdonságnak a kifejezésére.

KATONA KRISZTINA